

JASAR REDŽEPAGIĆ

**PEDAGOŠKO OBELEŽJE ŠKOLSTVA I PROSVETE NARODA I
NARODNOSTI JUGOSLAVIJE U PERIODU NOR I
SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE (NA PRIMERIMA UČEŠĆA
PROSVETNIH RADNIKA KOSOVA)**

U red najvažnijih odlika školstva i prosvete u NOR i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije spada i njihovo pedagoško obeležje i značaj. Ta nesumnjivo trajna i opšta vrednost i karakteristika školstva i prosvetnog rada u narodnoj revoluciji neraskidivo je povezana i prožeta s drugim bitnim momentima i značajnim rezultatima naše oslobodilačke borbe — s njenom opštom, društveno-političkom i idejnom orijentacijom, dubljim istorijskim značenjem, pre svega, oslobodilačkim i humanističkim smislom, a svakako i s kulturnom ulogom, psihološkom i drugim vrednostima NOB. Ovo proizilazi iz već utvrđene i neoborive istine da je revolucija jugoslovenskih naroda i narodnosti svojim ciljevima, sadržinom i samim rezultatima predstavljala izuzetno značajnu narodnooslobodilačku i kulturnu revoluciju i svojevrсну i najbolju pedagošku školu. Mnogi primeri i pedagoški postupci iz NOR, ponaosob još uvek nedovoljno proučena iskustva partizanskih škola i razni vidovi obrazovanja i prosvetavanja omladine, boraca oslobodilačkog rata i narodnih masa, mogu biti dragoceni i za vaspitno-obrazovnu delatnost u današnje vreme. Premda oni u sadašnjim uslovima života nisu jedini sadržaji i izvori pedagoškog delovanja i izgrađivanja mlade ličnosti, uveren sam da bi šire korišćenje takvih nepresušnih pedagoških vrela iz perioda NOB, uz sistematsko, ne prigodno mi na stereotipnosti zasnovano, već na konkretno, emocionalan ali i razborit i nenametljiv način uvođenje mladih u tokove te naše revolucije, znatno pridonelo njihovom političkom uzdizanju i patriotskom vaspitanju, kao i suzbijanju negativnih uticaja na mladu ličnost.

Nikada u našoj revolucionarnoj prošlosti škola i vaspitanje nisu bili toliko prožeti i jedinstveni sa životnim zbivanjima kao u ovoj oružanoj revoluciji. Zapravo, škola, prosvetni život i celo-

kupni vaspitni rad predstavljali su nerazdvojni deo naše revolucionarne i zaista slavne oslobodilačke borbe. Taj zacrtani smer — da škola i vaspitanje budu najtešnje i neraskidivo povezani s tokovima i stremljenjima naše socijalističke revolucije, iz političkih i drugih razloga, a i u duhu marksističkih pedagoških načela, morali bismo u svim sredinama i na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja više negovati. Ukratko, najvrednije pedagoško obeležje škole i narodne prosvete u NOR, koje ni u sadašnjoj fazi nimalo ne gubi u značaju, jeste vaspitanje mladih za revolucionarnu delatnost, što ujedno znači i za progresivan društveni razvoj, menjanje postojećeg stanja i za dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja u svim njegovim vidovima i oblicima ispoljavanja.

Hiljade izvanrednih primera iz NOR i, povezano s ovim, iz istorije delovanja komunista i Partije u celini do 1941. godine i u posleratnom periodu, potvrđuju koliko je neophodno revolucionarno vaspitanje omladine, koje je i danas izuzetno važan zadatak svih društvenih i drugih nauka i velika obaveza čitavog našeg društva.

NOB i njeno školstvo karakterišu i druge, takođe revolucionarne, crte. U prvom redu to su: oslobodilački, duboko humanistički i demokratski karakter škole i narodnog obrazovanja i, svakako, socijalistička usmerenost i marksistička zasnovanost vaspitanja i same nastave. Budući istinski narodna škola, deca su se u njoj vaspitavala u duhu ljubavi prema narodnoj revoluciji i domovini. Čitav sadržaj obrazovanja u školama, premda po svom obimu prilično ograničen, s obzirom na kratkoću trajanja tih škola, pretežno je bio usredsređen na NOB¹ i aktuelne političke događaje u zemlji i svetu. U isti čas taj sadržaj bio je prožet naučnošću i idejnošću, što potvrđuju različiti nastavni planovi i programi, neki sačuvani udžbenici i priručnici, uputstva za rad škola, dokumenti političko-prosvetnih organa i druga dokumentaciona građa. Zajedničko je za sve škole i to da je iz njihovog života i rada uklonjeno sve što je bilo reakcionarno i nazadno. Posebno bismo istakli načelo ostvarivanja pune i faktičke ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti u oblasti obrazovanja i vaspitanja, kao i izrastanje odnosa saradnje, svestrane pomoći i međusobnog poštovanja nastavnika i učenika i novih načina pedagoškog delovanja. Pedagoško obeležje školstva i prosvete u NOB nije teško dokazivati na primerima školstva i delovanja prosvetnih radnika iz bilo kojeg kraja u našoj zemlji. Pri tome ne gubimo iz vida ondašnje političke prilike, brojne specifičnosti i uslove razvoja NOP i odvijanja same revolucije, što se neminovno odražavalo na period nastajanja nove škole i narodne prosvete, pa i na mrežu i sadržaj rada ovih društvenih i pedagoških institucija i oblika narodnog obrazovanja. U tome treba tražiti osnovni razlog što je npr. partizanskih škola do 1942. godine u svim delovima današnje Jugoslavije bilo vrlo malo. Ipak, činjenica je da se na prvoj slobodnoj teritoriji okupirane Evrope — u Uzičkoj Republici već u toku oktobra i novembra 1941. otvaraju »prve partizanske, osnovne i srednje stručne škole u našoj zemlji.«² Ove škole krajem

1941. godine nalazimo na teritoriji Toplice, Jablanice, Puste Reke i Crne Trave (u oslobođenim krajevima Srbije), zatim u Crnoj Gori u nekoliko sela kraj Cetinja, u Bosanskoj krajini — škola u Vrbici, itd., ali je ispravno tvrditi da je broj škola u celoj zemlji te godine bio neznatan.

Zna se da je početkom jeseni 1942. na oslobođenom području Like radilo 13 osnovnih škola³, a u toku 1942/43. školske godine na čitavoj teritoriji oslobođene Hrvatske 295 škola.⁴ Početkom 1942. u Bosanskoj krajini organizovan je veći broj analfabetskih i drugih tečajeva koji su predstavljali »početak našeg novog školstva«. Od novembra iste godine otvaraju se i prve redovne škole na području Glamoča i Livna i to u Glamoču, Vrbi, Starom Selu i Halapićima, a krajem decembra i škole u Livnu, Guberu i Biluju, dok je Osnovna škola u Vrbici »radila za cijelo vrijeme rata izuzev kraćih prekida«⁵. Na teritoriji Srema godine 1942. rade partizanske škole u Kupovinu, Šišatovcu i sremskom Podunavlju (Belegiš i Surduk)⁶, a 1943. godine ovde radi 35 partizanskih škola.⁷ U tim i drugim krajevima u toku 1943. i još više 1944. godine u školstvu se osećao dalji napredak, tako da su se, osim osnovnih škola koje su postojale i u Sloveniji i Makedoniji, razvijale i partizanske gimnazije, učiteljske i druge škole. Pedagoško obeležje razvoja i rada svih ovih škola sastojalo se u tome što su ove škole kao i organizovanje raznih analfabetskih, opšteobrazovnih, učiteljskih i drugih tečajeva bile prva organizovanja nastojanja novog vaspitnog i obrazovnog rada s decom i omladinom. Partizanski učitelj je u toj školi i mimo nje najmlađe vaspitavao »u duhu borbenog patriotizma, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, u mirniji prema okupatorima i domaćim izdajnicima«⁸. U vezi s tim vredno je istaći i podatak da su od 1943. godine, a u nekim delovima krajem 1944., na oslobođenim područjima počele raditi i osnovne škole na makedonskom jeziku, kao i škole na češkom, mađarskom, poljskom, rumunskom, nemačkom, albanskom, italijanskom, rusinskom i jezicima drugih narodnosti, kako bi svaka narodnost na principu potpune ravnopravnosti mogla slobodno razvijati svoju nacionalnu kulturu i obrazovati se na svom maternjem jeziku. Poznato je i uvođenje, u uslovima NOR, obaveznog školovanja sve dece oba pola od 6 do 14 godina, bez obzira na njihovu nacionalnu, versku i drugu pripadnost, što je ustanovljeno i Odlukom Izvršnog odbora AVNOJ-a od 25. decembra 1942. godine. Ta pedagoška načela nastala u periodu narodne revolucije imala su vitalnu vrednost posle oslobođenja i predstavljaju temeljne smernice za rad škola i organizaciju obrazovanja danas.

Pedagoško obeležje školstva u periodu narodnooslobodilačke revolucije nije nešto posve izolovano, kao što ni pedagoške ideje u celini, u uslovima oružane borbe, nisu plod uticaja jednog jedinog izvora. One nisu sadržane u jednom pedagoškom spisu ili prosvetno-pedagoškom dokumentu, o čemu je i do sada bilo napisano.⁹ Slično bi se moglo tvrditi i za druge proleterske revolucije, pa i oktobarsku, čije ideje nisu mimoišle ni pedagoške radnike i obrazovanje u našoj zemlji do 1941. godine i u periodu NOR. U

najtešnjoj vezi s uticajem Velikog Oktobra i ranijim marksističkim pedagoškim nasleđem, posebice naučnim smerom koji je u pedagogiji zastupao Marks zajedno sa Engellsom, zatim Lenjin, Krupska i drugi predstavnici pedagogije proletarijata, sledeće bitno vrelo pedagoškog karaktera za školstvo i prosvetu u jugoslovenskoj revoluciji svakako je naša ranija revolucionarna i najprogressivnija pedagoška literatura, socijalistička pedagoška nastojanja i dokumenti KPJ o obrazovanju i vaspitanju, a u toku rata mnoštvo značajnih dokumenata Prosvetnog odseka Izvršnog odbora AVNOJ-a i drugih antifašističkih veća, naročito uputstva za rad u školama i prosveti, nastavni planovi i programi, udžbenička literatura iz vremena narodnooslobodilačke borbe, sačuvana građa pojedinih škola, periodika u periodu rata, sećanja partizanskih učitelja i drugih prosvetnih radnika, kao i objavljene monografske studije, naučnoistraživački i drugi radovi istoričara pedagogije i ostalih naučnih radnika i autora koji su se u posleratnom periodu bavili prosvetom i školstvom u narodnoj revoluciji. Takve studije i drugi prilozi predstavljaju solidnu osnovu za izradu jedinstvene, što potpunije naučne istorije školstva i prosvete u NOR jer, činjenica je, još uvek nedostaje celovita pedagoška analiza i kompletna ocena školstva iz tog perioda koja bi, uz uvažavanje svih pedagoških, istorijskih, nacionalnih, regionalnih i drugih uslova i osobenosti u oblasti obrazovanja u godinama oslobodilačkog rata, sadržavala ona zajednička i opšta obeležja školstva i prosvete, kao što su: široke društvene osnove vaspitanja i obrazovanja, ideja revolucionarnosti, humanističko vaspitanje, razvoj istinski narodne škole i prosvete, oslobodilački karakter obrazovanja, naglašavanje antifašističkog duha, patriotskog vaspitanja i proleterske solidarnosti u sadržaju nastave, usvajanje i primena marksističkog učenja, osnove samoupravnog vaspitanja, bogata i raznovrsna delatnost narodnih učitelja i dr. Pored ostalog, jedna takva timski rađena studija znatno bi olakšala ne samo da se utvrde veze između školstva i prosvete u NOB s doratnim periodom, već i srodnost i kontinuitet u obrazovanju i vaspitnoj delatnosti u periodu narodne revolucije i posle oslobođenja zemlje.

Kroz NOB formirani su i sve više su se afirmisali novi učitelji prosvetni radnici, koji su bili pod neposrednim uticajem narodne revolucije i nosioci narodne prosvete i kulture, a mnogi od njih i istaknuti društveni radnici. Na svoje vaspitanike i mesno stanovništvo prenosili su napredne i revolucionarne ideje i zalagali se za izgradnju nove narodne škole i za nove obrazovne sadržaje i načine vaspitanja i obrazovanja. Promena je bilo i u primeni nastavnih metoda, jer »bilo je i tu novih pojava: međusobnog pomaganja kod učenja, kolektivne odgovornosti, kritike i samokritike, takmičenja i dr.«¹⁰ U isti čas u vezi s pedagoškim idejama i primenom nastavnih metoda osećao se i u periodu NOR uticaj pedagogije radne škole pa i nekih drugih pedagoških smerova, što je bilo evidentno i još više prisutno u školstvu i pedagogiji posle oktobarske revolucije. Na pedagoške radnike u periodu NOB najviše je uticala radna škola socijalističkog smera, ali su se tu i tamo oseća-

li i drugi pedagoški uticaji, što potvrđuju brojni izvori, a naročito uputstva za rad osnovnih škola. Tako u »Uputstvu za rad u osnovnim školama po skraćenom nastavnom programu za školsku 1944/45. godinu« doslovno se ističe: »U primeni nastavnih metoda nastavniku se daju odrešene ruke. Poželjno bi bilo, da principi radne škole, koncentracije, kompleksne nastave nađu najpuniju primenu. Načelo aktivne dečje samoradnje, koja ima puno psihološko-pedagoško opravdanje, treba da bude zastupljeno ne samo iz ovog razloga već iz demokratsko-socijalnih potreba budućeg demokratskog građanina.«¹¹

Učitelj je u onim izuzetno teškim ratnim uslovima samoprogorno radio i na obrazovanju odraslih i narodnom prosvetivanju, kako bi se najšire narodne mase uzdizale u prosvetnom, kulturnom i idejno-političkom pogledu.

Učitelji su najpre bili napredni omladinci i borci iz partizanskih jedinica, a takođe i učitelji po profesiji koji su pravilno shvatili novi duh prosvete i u škole unosili antifašističke ideje. Oni su, po rečima druga Tita, zastupali »one ideje koje su naši borci nosili kroz rat«.¹² Prirodno je što će Josip Broz, kad god se bavio ulogom prosvetnih radnika i vaspitanja i obrazovanja dece, seoske omladine, radničkog podmlatka, đaka, studenata, vojnih pitomaca i starešina, žena i svih odraslih, uvek podsećati na ciljeve i sadržaj NOB i divne primere vaspitanja u narodnooslobodilačkom ratu. Titovo učenje o vaspitnoj ulozi NOB nesumnjivo ima trajno značenje, posebno za naša pedagoška pregnuća. Tako, na primer, kada se bavi pitanjem cilja, smera vaspitanja, ili na kojim sadržajima i najvećim vrednostima vaspitavati mlade u današnjim uslovima. Tito nikada ne gubi iz vida revolucionarne pedagoške ideje naše socijalističke revolucije. Uporedo sa isticanjem uloge nauke, tehnike, kulture, obrazovanja, sporta, umetnosti i drugih područja života i rada, on mi je zanemarivao vaspitnu ulogu i značaj narodnooslobodilačke borbe. Od mladih komunista, partizanskih učitelja i boraca NOB zahtevao je da i u predahu borbe predano čitaju i da se ne odvajaju od knjige, učenja, političkog rada i vaspitanja.

U mnogim partizanskim jedinicama od nepismenih i polupismenih ljudi izrastali su ne samo pismeni borci već i istaknuti politički i kulturni radnici, partizanski rukovodioci, a među njima ne mali broj i izvanrednih pedagoških radnika, koji su kasnije obrazovali druge. Nadalje, revolucionarnost, odvažnost, principijelnost, drugarstvo, istinski patriotizam, humanost, istinoljubivost, inicijativa, knjižnost, istrajnost, vera u uspeh i niz drugih vrednosti i važnih svojstava ličnosti potvrđivali su činom mnogi učesnici oslobodilačkog rata iz reda prosvetnih radnika.

Podsetiću na primere sa Kosova gde su u godinama od 1941—1945. vladali veoma teški uslovi. Ovde su neprosvećenost i ekonomska i kulturna zaostalost bile najizraženije, što potvrđuje podatak da je pred rat bilo blizu 90 odsto nepismenih. Protiv te zaostalosti aktivno su se borili u prvom redu učitelji-komunisti i drugi napredni prosvetni radnici. Kosovo je 1941. godine bilo

podeljeno na tri okupacione zone, pa je trebalo voditi energičnu borbu i razobličavati politiku okupatora i duh i sadržinu njegove škole.

Već od 1942. godine organizovana je napredna antifašistička štampa: Zani-Glas, Sloboda-Liria, Glas naroda — Zani i popullit, Kroz borbu i druga. Izdavačka delatnost je na Kosovu za vreme NOB imala trostruku ulogu: prvo, ona je negovala istinsku slobodu, bratstvo, jedinstvo, proleterski internacionalizam, ravnopravnost naroda i narodnosti i druge revolucionarne i progresivne ideje; drugo, ta se štampa razvijala uporedo na oba jezika — albanskom i srpskohrvatskom, i treće, ona je bila važan izvor znanja i obaveštenja o narodnooslobodilačkoj borbi i političkoj situaciji. U njoj su se isticali učitelji-komunisti i napredni kulturni radnici Boris Vukmirović, Dževdet Doda, Fadilj Hodža, Mita Miljković, Ismet Šaćir i dr. Štampa, brošure i drugi partijski materijali rasturani su i čitani u pojedinim gradskim naseljima i mnogim selima. U čitanju i komentaranju tekstova isticali su se učitelji koje je i u ratu politički, idejno i organizaciono vaspitavala Partija i SKOJ jer su učitelji i drugi školski radnici mogli lakše da kontaktiraju s narodnim masama, a posebno sa seoskim stanovništvom i omladinom. Učitelji su često bili jedini obrazovani ljudi na selu.

Pojedini marksistički obrazovani prosvetni radnici (i ne samo oni) organizovano su radili na tome da članovi Partije, skojevskih i vaspitnih grupa i pripadnici narodnooslobodilačkih jedinica usvajaju marksistička i druga naučna znanja. U nekim centrima, kao u Prizrenu, još na početku i u toku 1942. godine ilegalno su organizovani i tečajevi iz osnova marksizma. Na tim tečajevima predavanja su držali učitelji-komunisti. Bilo je tu i radnika, iz reda ranijih studenata, srednjoškolaca i drugih. U *Pismu mladim komunistima Kosova i Metohije*, koje je dostavio Oblasni komitet SKOJ-a (1942), isticke se da je »sveta dužnost svakog mladog komuniste da se vaspitava u duhu marksizma-lenjinizma, da kroz borbu i učenje, kroz praksu i teoriju proširuje svakodnevno svoje znanje«. ¹³ Ove ideje su i danas aktuelne za metodiku marksističkog obrazovanja. O marksističkom obrazovanju i vaspitanju u duhu bratstva i jedinstva nalazimo bogatu građu i u ostalim dokumentima iz perioda NOB. Sve veći uticaj KPJ i SKOJ-a potvrđuju i kvantitativni pokazatelji, kao onaj da je već krajem oktobra 1942. na Kosovu bilo 2137 skojevaca. ¹⁴

O pedagoškoj i revolucionarnoj delatnosti prosvetnih radnika u NOR, posebno onih sa Kosova, ili nastavnika koji su do 1941. godine organizovali školstvo i prosvetni život na Kosovu, a u uslovima rata aktivno učestvovali u NOB ili pomagali narodnooslobodilački pokret, izuzev nekoliko skromnih priloga, uglavnom nedostaju napisi, premda ima fragmentarne građe i opisa o palim narodnim herojima Dževdetu Dodi, Aleksandru Maroviću i Silviri Tomazini i o nekim istaknutim prosvetnim radnicima poginulim u ratu (Vidak Marković, Husni Zajmi, Sezair Suroi, Aleksa Ivanović).

Prosvetni radnici iz ovih krajeva koji su se životno opredelili za oslobodilački pokret i neposredno učestvovali u partizanskim jedinicama, kao antifašisti i komunisti mnogo su uticali na seosko, a sve više i na gradsko stanovništvo. Oni su i u neoslobođenim krajevima, a naročito kasnije na oslobođenim delovima Kosova i drugim našim područjima bili pobornici nove opštenarodne, slobodne i antifašističke škole i prosvete.

Od preko 50 učitelja narodnih heroja Jugoslavije, četvorica poginulih su sa Kosova ili su delovali na Kosovu, i to su: Aleksandar Marović, Veljko Dugošević, Dževdet Doda i Silvira Tomazini. Podsetiću na revolucionarnu pedagošku aktivnost (u osnovnoj školi u Đakovici, 1943) i širu društvenu delatnost jedinog živog narodnog heroja, učitelja Fadilja Hodžu. Posebno ističemo da je 35 izvanrednih i većinom mladih prosvetnih radnika Kosova, koliko je do sada poznato, poginulo u NOB.

Pojedini ovdašnji učitelji u periodu rata bavili su se opismenjavanjem i daljim obrazovnim, kulturnim i političkim uzdizanjem boraca, u prvim partizanskim odredima, kao što su Kopaonički, Metohijski (osnovani 1941.), »Zejnel Ajdini« (1942. godine) i drugi. Neki su delovali u narodnooslobodilačkim brigadama, koje su takođe na delu ostvarivale bratstvo, ravnopravnost i jedinstvo. Već u Prvoj makedonsko-kosovskoj brigadi, koja je formirana 11. novembra 1943. godine, zajedno su se borili i ginuli Makedonci, Albanci, Srbi, Crnogorci, Turci i drugi. Bezbroj je takvih primera borbe za ostvarivanje ravnopravnosti iz svih narodnooslobodilačkih brigada, svakako i kosovskih, kojih je do kraja 1944. bilo ukupno osam, a koje su se nalazile i na teritoriji Makedonije, Grčke, Albanije, u Crnoj Gori, širom Srbije i u drugim krajevima. U vojnim jedinicama bilo je i učiteljica. Tako, npr. u Kosovskom bataljonu, Ibarskom odredu, a kasnije u Kosovskoj brigadi isticala se učiteljica Marija Drapšić, a u Operativnom štabu NOV za Kosmet učiteljica Safete Nimani, zatim učiteljica Evgenija Jasmić, koja je juna 1944. stupila u partizane u Malesiji i radila pri operativnom štabu, dok su živote položile: Silvira Tomazini, profesor gimnazije u Kosovskoj Mitrovici, Draginja Todorović, nekoliko godina profesor gimnazije u Peći i Prizrenu, Nadežda Nikolić, učiteljica u učiteljskom srezu, Stanika-Cana Radovanović, učiteljica u Ibarskom Kolašinu i Dobrila Kijametović, učiteljica iz Zvečana.

U gimnazijama u Peći, Prizrenu i Prištini i u nizu osnovnih škola na Kosovu nailazimo i pre 1941. na kontinuiranu i vrlo plodnu pedagošku delatnost profesora i učitelja. Tako, na primer, na »beogradskom univerzitetu u malom«, tj. Pečkoj gimnaziji, svojim naprednim društveno-političkim shvatanjima i pedagoškim radom isticali su se Mihailo Popović, Danilo Lekić, Dimče Mire, Mirjana Đorđić, Stevan Gašović, Marko Biljurić, Ilija Panović i dr. Od bivših nastavnika prizrenske gimnazije izgubili su živote Milin Milenko, Vasilije Murinov, Jovan Čunković i poznati revolucionari i komunisti David Naftali i Draginja i Milutin Todorović.

Na primerima ovih i mnogih drugih prosvetnih radnika¹⁵ nije teško uočiti jednu opštu crtu, gotovo zakonitost, da oni koji su i pre rata bili napredni i zbog svojih revolucionarnih ideja i delatnosti zatvarani, otpušteni iz službe ili često premeštani i po kazni dobijali zabačena sela na Kosovu, u Makedoniji i drugde, u periodu oslobodilačkog rata bili su odvažni partizanski borci, vojni rukovodioci, ili su se bavili političkim radom, kulturno-prosvetnom delatnošću i drugim odgovornim dužnostima.

Napredni učiteljski kadar iz reda Albanaca u godinama 1941—1945. bavio se školsko-prosvetnim radom i izvesnim oblicima kulturne delatnosti na Kosovu. Među njima nije neznatan broj onih koji su učestvovali u našoj narodnoj revoluciji. Nesporan je doprinos i progresivan uticaj istaknutijih, društveno angažovanih, takođe još ranije za ideje komunizma opredeljenih učitelja iz Đakovice, Prizrena i drugih mesta sa Kosova. Većina ovih naprednih i smelih učitelja, koji u uslovima predratne Jugoslavije nisu mogli da se obrazuju na maternjem jeziku, po završetku učiteljske škole (u Elbasanu i drugim mestima) do 1941. godine radili su najčešće u zabačenim krajevima u Albaniji, a od početka narodne revolucije dolaze na Kosovo i uporedo sa organizovanjem prosvetne delatnosti veoma su zaslužni za razvoj narodnooslobodilačke borbe naroda i narodnosti na Kosovu i u drugim krajevima gde su delovali.

Premda je mreža škola pod okupacijom bila veoma ograničena (ukupno osnovnih i srednjih škola na albanskom je bilo 173, i jedino na području ranijih srezova zvečanskog, vučitrnskog i lapskog 19 osnovnih škola na srpskohrvatskom), i u tom školstvu je, nasuprot šovinističkoj i nazadnoj tendenciji i politici okupatora, sve više prodirao progresivan i antifašistički uticaj, što je u prvom redu bilo uslovljeno sve većim delovanjem Partije, učitelja-komunista i u najtešnjoj vezi s razvojem oslobodilačkog pokreta i same revolucije. Na Kosovu u to vreme uslovi su bili krajnje složeni, jer je okupator organizovao masovna hapšenja, progone i streljanja komunista i drugih čestitih ljudi (među njima bilo je i učitelja, profesora, studenata i veliki broj srednjoškolske i radničke omladine), divljački se odnosio prema školskim zgradama i kulturnim ustanovama, nemilosrdno uništavao knjižne fondove, literaturu i drugo.

Kao i u mnogim drugim delovima zemlje i ovde su pojedine škole, naročito Albanska učiteljska škola u Prištini i Srpska realna gimnazija u Kosovskoj Mitrovici, organizovale bojkote i demonstracije. Koliko se u ovome uspevalo pokazuje primer što nijedan učenik IV i VIII razreda mitrovačke gimnazije nije hteo da pročita govor Nedićevog ministra prosvete Velibora Jonića, u kome je ovaj najbrutalnijim rečima napadao NOP u Srbiji.¹⁶

Dok je deo prosvetnih radnika Kosova u godinama 1941—1944. popularisao ideje revolucije, a škola im je bila pogodan medij za širenje pravih saznanja o svetu, socijalističkih ideja i za organizovanje raznih vidova pomoći partizanskoj borbi, neki su i aktivno učestvovali u oružanom oslobodilačkom ratu. Svi su oni doprineli razvoju antifašističke škole i unapređenju prosvetnog ži-

vota. Tako, na primer, dobar deo mladih učitelja — skojevaca iz Albanske učiteljske škole u Prištini, koja zaslužuje detaljnije proučavanje, propagirao je ideje NOB i bio pobornik bratstva i jedinstva u etnički mešovitim sredinama. Među učiteljima i mladim đacima iz ove srednje škole neki su se istakli kao smeli borci i odlični pedagoški radnici. Neki su poginuli u oružanoj borbi ili su živote završili na omči fašističkih vešala, kao učitelj iz Prizrena Sezair Suroi, drenički učitelj Idriz A. Ajeti, solidni učitelj i komunist Seljami Halači, iz Preševa, a streljano je i nekoliko učenika.

Kvantitativno je gotovo nemoguće izraziti učešće prosvetnih radnika u NOB, ali je na temelju proučavanja svih regiona na Kosovu vidljivo da njihovo učestvovanje nije bilo neznatno, niti beznačajno. Podsetiću još na činjenicu, da je u životu desetak učitelja — nosilaca Partizanske spomenice 1941, kao i znatan broj drugih prosvetnih radnika Kosova, koji su dali konkretan doprinos narodnooslobodilačkoj revoluciji, a koji nisu zapostavljali ni obrazovno-kulturnu i pedagošku delatnost. Oni su bili jasno opredeljeni za istinu, slobodu, rad, stvaralaštvo i ljudsko dostojanstvo. Nisu samo želeli novu i slobodnu školu, socijalistički smer vaspitanja i napredovanje narodne prosvete, već su se i borili za kulturno-prosvetni i sveopšti razvitak. U toj borbi bili su veoma odlučni, nepokolebljivi i zbog svega toga u narodu popularni. Ukratko, njihova je uloga u vaspitanju i obrazovanju omladine i na području narodnog prosvetivanja i kulturnog delovanja.

Oslobođenjem Kosova masovan prosvetni rad započeo je još decembra 1944, pa su za taj rad povučeni učitelji i drugi prosvetni radnici iz vojske, a s obzirom da su potrebe u kadru bile velike, otvoreni su pedagoški kursevi u Prištini i Prizrenu, na kojima su kursisti dobili osnovna znanja za rad u novootvorenim školama.

Primeri učešća prosvetnih radnika Kosova takođe potvrđuju da je NOB zaista bogato društveno, kulturno i pedagoško nasleđe.

NAPOMENE

¹ U Uputstvu za rad u osnovnim školama u Srbiji po skraćenom nastavnom programu za školsku 1944/45. godinu doslovno se kaže: »Svuda, gde to priroda gradiva dopušta podvući momente iz narodnooslobodilačke borbe i istaći njene uzvišene ciljeve i zadatke. Ona će u didaktičkom pogledu biti stožer i centar oko koga će se koncentrisati gradivo pojedinih predmeta«.

(Arhiv Makedonije, Skopje, Fond: Ministarstvo za prosveta, 1945—1953, K. dok. bb. Uputstvo za rad u osnovnim školama...)

² Rade Vuković, Borba za socijalističku školu u periodu oslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije, »Savremena škola« B, 1961, br. 5—6, str. 267.

³ Dr Mihajlo Ogrizović, Razvitak školstva na oslobođenoj teritoriji Hrvatske (1941—1945), Zagreb, 1975, str. 10.

⁴ Dr Mihajlo Ogrizović, Prosvjeta u narodnoj revoluciji, Zagreb, 1978, str. 15.

⁵ Mitar Papić, Školstvo u Bosni i Hercegovini 1941—1955, Sarajevo, 1981, str. 16.

⁶ Dr Radoslav Čurić, Prosvetna i kulturna aktivnost tokom narodno-oslobodilačkog rata u Vojvodini, Novi Sad, 1969, str. 71.

⁷ Pedagoški rečnik 2, Beograd, 1967, str. 70.

⁸ Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, Zagreb, 1958, str. 374.

⁹ Videti u radu dr Nikole Potkonjaka: Društvene revolucije i vaspitanje, »Nastava i vaspitanje«, 1982, br. 3—4, na str. 523. i 524.

¹⁰ Dragutin Franković, Bitna obilježja socijalističke idejnosti i političnosti nastave, Zagreb, 1953, str. 60.

¹¹ Uputstvo za rad u osnovnim školama po skraćenom nastavnom programu za školsku 1944/45. godinu. — Arhiv Makedonije, Skopje, Fond: Ministarstvo za prosveta (1945—1953), K.—29, d.bb., str. 5.

¹² Konferencija prosvetnih radnika Srbije, Vojvodine, Kosova i Metohije, Bgd. 1945, str. 17.

¹³ Istorijski arhiv OK SK Srbije za Kosovo i Metohiju, Fond: OK SKOJ-a, god. 1942, sign. OK SKOJ-a, 7, Pismo mladim komunistima Kosova i Metohije, na str. 5.

¹⁴ Iz izveštaja Oblasnog komiteta SKOJ-a, od 25. oktobra 1942.

¹⁵ Detaljnije o delovanju prosvetnih radnika u NOB videti u našoj studiji: Učešće i doprinos prosvetnih radnika Kosova u narodnooslobodilačkom ratu, »Studime-Studije«, izd. Odeljenja društvenih nauka ANUK, Priština, br. 2 (u štampi, ukupno 58 str.) i u radu: Prosvetni radnici Kosova i Metohije pali u oslobodilačkom ratu, »Godišnjak Pokrajinskog arhiva«, Priština, 1965, str. 161—184.

¹⁶ »Iskra«, specijalni prilog »Trepče«, 27. V 1970, članak: Govor ministra Jonića je ostao nepročitan, str. 4.

JASAŠAR REDŽEPAGIĆ

THE PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF EDUCATION OF THE NATIONS AND NATIONALITIES OF YUGOSLAVIA DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR AND SOCIALIST REVOLUTION

(from examples of the participation of teachers from Kosovo)

The study deals with two basic and mutually closely connected problems. The first is connected with the pedagogical dimension and characteristics of education of the nations and nationalities of Yugoslavia during the National Liberation War and socialist revolution. In the second part an analysis is made of the participation and activity of teachers from Kosovo in the people's revolution. In this manner a clearer and more concrete picture can be given of the pedagogical role and importance of educational activity in the school and outside the school, during the years of the National Liberation War.

There is no doubt about the cultural role, scholarly value and socio-political significance of the Yugoslav people's revolution, its broader ethical and psychological implications, and, of course, pedagogical aspects. These essential elements and values of the National Liberation War are a unified entity.

The pedagogical aspect of the Yugoslav people's revolution in not an unexpected phenomenon, nor is it one of secondary importance.

It is sufficient to remember the extent of the pedagogical importance of the Commune of Paris. Of the other proletarian revolutions, by its undoubtable and enormous pedagogical and social influence, the great October Socialist Revolution stands out and its ideas and influence did not evade the educators and the education system in Yugoslavia during the National Liberation War.

Closely connected with the influence of the great October Revolution and the earlier Marxist pedagogical heritage, and the next essential source of a pedagogical nature was certainly the progressive, and partly socialist, Yugoslav pedagogical literature and positive education efforts, the documents of the Yugoslav Communist Party on education, the documents of education bodies during the National Liberation War, along with several research studies and other papers from the post-war period.

Despite such studies and other materials, published especially during the last twenty years, there is still *no unified pedagogical analysis and full evaluation* of this period which would, on the basis of historical and comparative research studies in all parts of the country, contain the common and general characteristics of education and the school system (such as, for instance, the idea of the revolutionary, the broad social foundations of education and moral upbringing, humanist education, the liberating aspect of education, the acquiring and application of the basics of Marxism, and others), with an acceptance of all the specific pedagogical, national, regional and other characteristics which were not disregarded, even in the field of education, during the years of the war for liberation.

In connection with this is the special problem of the participation and contribution of educators to the National Liberation War, which is supported by examples of the activity of teachers-communists and other progressive educators in Kosovo.

In many partisan units, from illiterate or semi-literate young people, there grew not only literate fighters by also prominent political and cultural activists, partisan leaders, and among them not an insignificant number of exceptional teachers.

From 1941 to 1945, steadily, under the influence of the Communist Party of Yugoslavia and the National Liberation Movement, a feeling for and devotion to the national liberation struggle grew and a hatred for the occupying powers and fascist ideology. In this revolutionary movement, a visible role was played by progressive, and by their life devoted to the national liberation struggle, teachers of Kosovo. They made a special contribution to the advancement of socialist culture and people's education which developed on the semi-liberated, and particularly on the liberated territories of Kosovo, and in other regions.

